RECENZII, PREZENTĂRI DE CĂRȚI

Ernst Künzl, *Die Alamannenbeute aus dem Rhein bei Neupots. Plünderungsgut aus dem römischen Gallien*, Mainz, 1993. Teil I: Forschungen 563 S.+125 Abb.; Teil II: Katalog 164 S.+48 Taf.; Teil III: Tafeln (365); Teil IV: Tafeln (336).

Cunoscutul specialist de la Mainz în artă și medicină romană, dr. E. Künzl (al cărui nume îl vom folosi de aici înainte prescurtat EK), director al secției romane a marelui muzeu (Römisch-Germanisches Zentral-Museum) și institut de cercetări din Mainz, și-a asumat sarcina de a prezenta monografic și studia sistematic unul din cele mai mari tezaure de obiecte metalice din antichitatea romană, descoperit la Neupots, în provincia Germania Inferior, lângă marele centru de olari de la Rheinzabern.

Tezaurul acesta este o „adunătură" de câteva mii de piese din toate categoriile, dar mai ales din fier, jefuite de alamani pe la 260 p.Ch. de prin așezările, vilele rustice și templele din Gallia Belgica. Greutatea totală a materialului găsit este de 707,70 kg din care 498,81 kg fier, 197 kg bronz, 10 kg argint, 1,54 kg zinc. Barbarii însă, se vede, n-au apucat să treacă Rinul cu prada căci probabil au fost ajunși din urmă și au fost siliți să părăsească prada; ori vasele lor au fost scufundate de navele flotei romane.

Pentru a putea duce la bun sfârșit aceste întreprinderi, EK a apelat la numeroși specialiști din diferitele domenii, arheologi care au luat spre studiu diferitele grupe de piese din tezaur. El însuși a coordonat întreaga lucrare, fapt care se vede din unitatea ei, și a scris cam 70% din ea. Iată specialiștii la care a apelat: F. J. Hassel: monete (p. 54—56), O. Höckmann: circulația pe fluviu (p. 25—53), U. Schaaf: preromane (p. 57—68), Susanna Künzl: vase grecești (p. 69—74), piese votive (p. 85—104), oglinzi (p. 105—112), vase pentru servit la masă (p. 113—120), farfurii, căldări, străchini (p. 248—257), vase pentru baie (p. 381—382). Aceeași autoare a colaborat la concluziile lucrării împreună cu EK și la inscripțiile zgâriate pe vase (p. 395—406; p. 473—502).

Alți specialiști la care a apelat autorul principal și managerul marii monografii au fost Zsolt Visy: părțile de la căruțele romane (p. 257—330), Siegrid Alföldi-Thomas: piese de harnașament și potcoave (p. 331—346), Josef Riederer: analize de metale (p. 407—440), Dietrich Ankner (p. 447—546), Haldis Johanne Bollongberg și Ulla Lund Hansen: analogii pentru materialele de la Neupots (p. 457—472) și în fine cunoscutul specialist în epocă romană târzie, actualul director general al RGZM Konrad Weidemann, despre cazul jefuirii vilelor rustice din Gallia ca model arheologic (p. 505—542).

Lucrarea se încheie cu o listă bibliografică (p. 543—560), listă de ilustrații (p. 561—562), indici (p. 563) pentru descoperirile de la Neupots.

Publicația a fost sponsorizată de Camera pentru Comerț și Industrie din Palatinat și a apărut cu prilejul aniversării a 150 de ani de existență a acestei instituții. Materialul arheologic a fost pus la dispoziția autorului de serviciul pentru patrimoniu al Landului Hessen, filiala din Speyer.

Lucrarea este monumentală. Nu exagerez, cred, dacă afirm că este cea mai importantă realizare a arheologiei de epocă romană din ultimii 10 ani. Și aspectul ei și calitatea materialului și a execuției contribuie la această impresie. Modul de expunere, cantitatea mare de material, concepția lucrării, comentariile arheologice, monografic executate pentru fiecare categorie de lucrări, o situează printre instrumentele de lucru, cu materiale datate foarte strâns.

Aș exagera însă dacă aș afirma că lucrarea nu are lipsuri. Una dintre ele este faptul că hărțile se referă numai la partea occidentală a Imperiului. De asemenea, faptul că pe hărți nu sunt marcate granițele Imperiului și ale provinciilor

l-a privat pe autorul principal de la localizarea bună la unele analogii. Mai sunt și unele nepotriviri. De pildă, la S. Alföldi-Thomas titlul este „Anschierungs Zubehor und Hufschlage" și prezintă piese de jug, piese de ham, potcoave pentru animale. La ilustrații acestea apar sub numele de „Pferde- und Zugtiergeschirr".

Mă voi opri mai ales la părțile lucrării care prezintă obiecte romane mai importante, fără să consider prin aceasta că obiectele de epocă preromană sau cele la care nu m-am referit sunt mai puțin importante pentru istorie.

Tezaurul de la Neupots conține, așa cum spuneam mai sus, câteva mii de piese din toate categoriile și grupele. Este evident, cum crede și EK, că alamanii au avut nevoie în primul rând de metal. Așa că au adunat totul de prin așezări, vile rustice și temple.

Autorii explică lipsa obiectelor de mare valoare (aur, argint) prin faptul că, probabil, posesorii au apucat să le ascundă sau le-au luat cu ei atunci când s-au refugiat din fața barbarilor.

Concepția de lucru în cazul fiecărui capitol de interpretare a fost următoarea: pornind de la descoperirile de la Neupots s-a făcut un excurs în legătură cu toate descoperirile de același fel. Drept urmare, fiecare capitol are o hartă (cu provinciile din vestul Europei până la Pannonia Inferior) pe care apar descoperirile similare, integrate apoi în grupări tipologice. Astfel EK și colaboratorii lui au reușit să încadreze arheologic toate descoperirile. Din păcate pentru noi, provinciile dacice nu sunt cuprinse în hărți (deși EK a scris mult în legătură cu Dacia). Aceasta ne privează pe de o parte de integrarea descoperirilor de la noi într-o lucrare așa de importantă, în al doilea rând lasă afară o serie de descoperiri dacice care ar fi putut ajuta lucrarea. Sunt de asemenea hărți pentru tipologia armelor celtice (U. Schaaf: p. 60—61), pentru situlele de tip renan (U. Schaaf: p. 67), pentru cănile grecești (S. Künzl: p. 71), pentru plăcuțele de bronz votive (între care sunt cuprinse și cele recent descoperite la Germisara! (S. Künzl: p. 87) pentru *signa militaria* votive (S. Künzl: p. 90) însă i-a scăpat lucrarea lui L. Petculescu, pentru căni de argint (S. Künzl: p. 212—213), piese de ham (S. Alföldi-Thomas: p. 337—338), cătușe din fier (EK: p. 379), vase pentru baie (S. Künzl: p. 381—382, clopoței (EK: p. 385—391).

Excursul I cuprinde inscripțiile pe vase și obiecte (S. Künzl—EK: p. 395—404). Excursul II cuprinde o analiză spectrală a vaselor de argint și bronz (J. Ruderer: p. 407—469). Capitolul de concluzii este scurt (p. 473—504). El este întregit de comentariul lui K. Weidemann privind vilele rustice jefuite din Gallia (p. 500—539).

2. Contribuția fiecărui autor este deosebită. a. Pentru unele obiecte s-a făcut pentru prima oară o determinare științifică. Astfel O. Höckmann a făcut acest lucru pentru piese de la nave, Z. Visy pentru elemente de la căruțe, care apar pentru prima dată. Prin acest studiu s-a făcut un progres uriaș față de cunoștințele anterioare în legătură cu vehiculele romane (Röring 1983; Garbsch 1986). Siegrid Alföldi-Thomas a completat cercetările în domeniul pieselor de jug și harnașament. Prin lucrarea ei s-a „reabilitat" o categorie de piese asupra cărora datele sunt puține și confuze și anume potcoavele pentru animale de tracțiune. Pentru anumite materiale s-a întocmit pentru întâia oară o tipologie (EK pentru vase de metal folosite la gătit).

b. hărțile de răspândire ale unor obiecte au fost aduse la zi și detailate uneori pe tipuri în funcție de piesele de la Neupots.

c. analizele complexe metalografice, combinate cu tipologizarea elementelor de decor oferă acum posibilități noi de determinare. Avem, în fine, un model de determinare a locului de producție al unor obiecte pe baza aclipoziției metalului. Acest studiu de „încercare", aș zice, al analizei metalelor lansează de fapt noi posibilități de cercetare în domeniu.

d. Lucrarea arată, dacă mai era necesar așa ceva, importanța colaborării între specialiștii diferitelor domenii ale istoriei vechi și, respectiv, cu științele tehnice puse în slujba arheologiei. De fapt, lucrarea valorifică din plin capacitățile tehnice și științifice ale Muzeului Romano-German din Mainz (Institutul de cercetări pre- și protoistorice) care dispune și de un corp de elită de cercetare și de cel mai bun laborator pentru arheologie din Europa.

e. Modul de interpretare a tezaurului este extrem de modern. EK, pentru a-și demonstra teza, a luat rând pe rând fiecare categorie de descoperiri (vase, unelte, vehicole etc.) și le-a purtat prin vilele rustice și așezările, templele din Gallia Belgica. A stabilit aria de jaf a alamanilor pe baza datelor istorice și a

tezaurelor monetare îngropate de groaza lor. A adunat datele arheologice în legătură cu vilele rustice. Și astfel, a stabilit schematic situația istorică de la sfârșitul secolului III în Gallia Belgica. Cercetările sale au mers până acolo încât a căutat să identifice drumul de retragere al alamanilor și modul cum au ajuns la Neupots.

f. La această interpretare și-a adus apoi aportul K. Weidemann, specialist în epoca părăsirii teritoriilor Germaniei romane și a istoriei de după părăsire a teritoriilor germane de către romani. Lucrări ale sale mai vechi se ocupă tocmai cu modul în care s-a restrâns aria locuită de germano-romani și felul cum s-au contopit ei apoi cu germanii. K. Weidemann a stabilit, pornind de la materialul arheologic, că alamanii sunt cei care au jefuit Gallia Belgica, situația de pe granița de nord-est a Galliei și Germaniei Inferior, rolul flotei în controlul granitei. Aproape că sugerează că flota avea un rol mai mare acum decât trupele de uscat de graniță.

Pentru cercetătorii epocii romane în general, dar mai ales pentru cei care se ocupă cu viața rurală, lucrarea este extrem de importantă. Fiecare obiect în parte și grupele de obiecte în general pot fi folosite ca analogii bune, tipologice și relativ bine datate. Pentru cei care se ocupă cu așezările rurale (așezări, vile rustice etc.) apare mult mai clară dotarea unei astfel de așezări. Astfel că interpretarea materialelor care pot proveni din așezări rurale, vile rustice, trebuie făcută astăzi aproape exclusiv prin prisma structurii acestei mari descoperiri de la Neupots.

NICOLAE GUDEA

Thomas Fischer, *Das Umland der römischen Regensburg. Mit einem antropologischen Beitrag von Peter Schröter (in Verbidung mit d. Museum der Stadt Regensburg).* Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, Band 42. I Text 415 p.+164+21 ilustrații în text +8 hărți; II Planșe 231+5 anexe desenate.

Prof. dr. Thomas Fischer (prescurtat de aici înainte T.F.) este astăzi șeful Institutului de Arheologie Provincială a Universității din Köln. Este cea de a doua instituție de acest fel din R. F. Germania reflectând interesul crescut al istoriografiei germane (care se ocupă de istoria veche) pentru epoca romană, epocă care definește cel mai bine trecutul istoric îndepărtat al Germaniei de Sud și Vest. Aceeași epocă romană caracterizează și istoria noastră și și-a pus amprenta pe veci pe faciesul lingvistic și spiritual al poporului nostru. Dar nimeni nu s-a gândit și nu se gândește să înființeze o catedră de arheologie provincială romană. Deh, noi suntem români! Originar din împrejurimile Regensburgului, T.F. a absolvit Universitatea la München ca elev al profesorului Günther Ulbert (unul din cei mai buni specialiști europeni în istoria provincială romană) și și-a pregătit lucrarea de doctorat cu acest subiect (1978). După câțiva ani de muncă ca arheolog al orașului Regensburg, apoi la prestigioasa instituție muzeală Prähistorische Staatssammlung din München, s-a transferat prin concurs la Universitatea din Köln.

Lucrarea pe care o prezentăm aici reprezintă într-un fel un omagiu adus de T.F. orașului în care a urmat cursurile gimnaziului și unde a prins dragoste de istorie. Din punct de vedere cronologic lucrarea este o variantă îmbunătățită a tezei de doctorat. Au fost adunate acum toate izvoarele cunoscute, întreg materialul arheologic provenit din zona de interes, pe care apoi le-a prezentat sistematic și organizat, alcătuind de fapt micromonografia unei zone din jurul unui mare centru militar roman. În ciuda tentației pe care i-o oferea câte un excurs despre castrul de legiune, despre castrul de trupă auxiliară, despre legiune sau trupa auxiliară care a staționat, T.F. a rezistat și s-a limitat exclusiv (uneori chiar prea exclusiv) la materialele provenind din așezările din zona înconjurătoare (așezări civile, așezări rurale, vile rustice, ateliere meșteșugărești etc.).

Sumarul lucrării se prezintă astfel: cuvânt înainte de prof. dr. G. Ulbert (p. 11), observații preliminare ale autorului (p. 13—14); o introducere cuprinzând explicații privind delimitarea teritorială, date în legătură cu materialul arheo-

logic, un scurt istoric al cercetărilor și câteva informații geografice și climatice (p. 15—22); date despre istoria așezării de la Regensburg, castrele de legiune și auxiliare, fortificații târzii, războaiele marcomanice, atacurile alamanice, epoca romană târzie (p. 23—34). T.F. insistă probabil asupra acestei evoluții cronologice tocmai pentru a contura o imagine globală în care să se încadreze problemele pe care le abordează el însuși apoi; observații cronologice (p. 34—36); despre locurile de descoperire (necercetate sistematic), date oferite de fotografia aeriană, săpături întâmplătoare, săpături de salvare, monumente (p. 37—41).

A doua parte a lucrării este un comentariu în legătură cu materialul arheologic. El cuprinde discuții despre vasele ceramice (*terra sigillata*, vase provinciale de lux raetice, vase de uz comun) (p. 44—75), opaițe (p. 75—76), hornuri de case (p. 76—77), obiecte de metal (p. 77—84), descoperiri germanice (p. 85—87).

O a treia parte a lucrării este dedicată comentariilor în legătură cu activitățile cu caracter economic: agricole (p. 87—88), prelucrarea metalelor (p. 89—90), despre cimitire și riturile de înmormântare (p. 91—95), despre oasele de animale (p. 95—96), despre monumente funerare (p. 96), despre cimitire ale vicilor (p. 96—98), despre cimitire ale vilelor rustice (p. 99—101), aprecieri în legătură cu așezările (p. 102—108), despre drumuri și delimitări teritoriale (p. 108—110), despre teritoriul legiunii (p. 110—112), despre modul de dezvoltare al așezărilor (p. 112—120) și concluzii (p. 121—123).

Cea de a patra și cea din urmă parte (și cea mai extinsă) este catalogul descoperirilor (p. 125—341). Este un catalog modern întocmit, cu un cifru propriu care prescurtează mult textul și oferă posibilități rapide de orientare în cantitatea mare de material arheologic. Catalogul se încheie cu o listă de lucrări bibliografice (p. 343—346).

În continuare (p. 347—401) este studiul antropologic al lui P. Schröter, în legătură cu care nu mă pot pronunța. Este evident însă că analiza antropologică i-a permis atât antropologului cât și istoricului să pună pe baze noi datele în legătură cu riturile de înmormântare și cu populația.

Ca anexe lucrarea are două liste: prima cu locurile de descoperire a materialului arheologic (p. 411—414), cea de a doua cu provenienta ilustrației (p. 415).

Lucrarea prezintă câteva caracteristici: a. subiectul a fost foarte bine ales: un centru militar roman de lungă tradiție, în jurul căruia s-au dezvoltat (în chip firesc) o serie de așezări cu caracter foarte diferit, toate slujind de fapt elementul militar; b. fiind un punct militar important de frontieră, micromonografia despre Regensburg și împrejurimile sale constituie un model pentru modul cum trebuie abordată cercetarea unor astfel de puncte și în alte sectoare ale limesului. Deci cercetătorii nu mai trebuie să se limiteze pur și simplu la fortificații și la trupă (pe care aici T.F. chiar le ignoră), ci trebuie studiate fenomenele sociale, economice, comerciale etc. pe care le declanșează existența elementului militar; c. privită din punct de vedere tehnic lucrarea lui T.F. prezintă o noutate. Autorul și-a realizat cronlogia exclusiv pe materialul studiat, fără să insiste prea mult asupra încadrării generale oferită de alte izvoare; d. din punct de vedere metodic și istoric lucrarea este un model pentru felul în care a pus în circulația științifică un material imens care altfel stătea nefolosit în depozitele muzeelor.

Pentru cercetătorii frontierelor romane în general și pentru cei români în special se desprind câteva observații importante: a. se poate vedea modul în care a evoluat cronologic și social o zonă din jurul unui centru militar puternic și de lungă tradiție. În acest sens urmărirea evoluției împrejurimilor castrelor de legiune din Dacia și a principalelor castre de trupe auxiliare (Micia, Tibiscum, Romula, Porolissum), exact după model, ar oferi poate rezultate tot atât de importante; b. trebuia ținut cont și studiat foarte strâns un astfel de subiect în raport cu condițiile de climă și relief, care, se pare, au încă și în epoca romană o influență mare asupra dezvoltării societății; c. este foarte important, atunci când se inițiază un program de cercetare, să se stabilească niște criterii fixe, nu să fie câștigate pe parcurs; d. apare clar modul cum trebuie operat când cantitatea de material arheologic este mare și provine din mai multe locuri de descoperire; e. se desprinde destul de clar din lucrare cât de unitară era situația din Imperiu și cât de mult pot influența datele obținute pentru o provincie cercetarea altei provincii. De pildă la p. 30—31 T.F. prezintă o statistică a datelor numismatice în legătură cu provincia Raetia. Statistica prezintă asemănări foarte mari cu o sta-

tistică similară din provincia Dacia Porolissensis. Cantitatea de monede izolate scade brusc la împăratul Gordianus III și continuă izolat până la Gallienus, deși provincia Raetia a rămas până târziu în Imperiul Roman. Descoperirile de tezaure arată o încetare a circulației monetare la Gordianus III. Deci această cezură a circulației monetare nu este o caracteristică a provinciilor dacice (și mai ales a Daciei Porolissensis), ci se întâmplă și pe alte frontiere ale Imperiului din Europa de Nord. Reiese inutilitatea falselor teorii în legătură cu părăsirea Daciei la Gallienus sau chiar mai devreme; f. din punct de vedere al materialului arheologic lucrarea lui T.F. este de referință pentru anumite grupe. Nu de altceva, dar chiar pentru provincia Raetia avem mai puține monografii ale unor așezări din zona de frontieră; g. pentru prima dată într-o lucrare germană apare sistematic tratată ceramica germanică lucrată cu mâna. Și îmi pare bine că în această privință rezultatele la care a ajuns T.F. coincid cu cercetările mele. T.F. a împărțit ceramica germanică lucrată cu mâna în două grupe: ceramică prelucrată în tehnica germanică dinainte de cucerire și ceramică lucrată cu mâna care încearcă să imite forme romane. Drept urmare, atunci când discută moștenirea germană, tradiția ceramicii continuată în epoca romană, datarea acestei ceramici ajunge la aceleași concluzii la care am ajuns noi (N. Gudea, I. Moțu, în *ActaMP*, XII, 1988, p. 229—250: *Despre ceramica provincială lucrată cu mâna din castre. Observații arheologice cu specială privire la câteva castre din Dacia Porolissensis*).

Sunt câteva lucruri asupra cărora autorul nu a insistat, fără îndoială copleșit fiind de marea cantitate de material pe care l-a prelucrat. Mă gândesc la acele date care i-ar fi putut servi fie la completarea cronologiei sau cel puțin întărirea anumitor datări, fie la crearea unei imagini în legătură cu alte materiale arheologice importante (fibule, arme etc.). O statistică tipologică a fibulelor sau armelor i-ar fi oferit, cred eu, date noi, importante. De asemenea, a neglijat problema populației din această zonă și cultura ei spirituală. Mă gândesc numai la ce ar fi putut oferi o analiză comparativă a textelor zgâriate cu mâna pe vase. Aceste texte sunt preponderent latine (pl. 22 B, 4: L CRIS AS; pl. 78 B, 6 PIM; pl. 81 A, 33: N N; pl. 83 B, 1: IMPETRATA; pl. 93 A, 6: V V; pl. 101 B, 2: EMN; pl. 111 A, 3: M IVSTILISIS; și numai două în limba greacă (pl. 107 A, 9 Apolinaris; pl. 119 B, 3 Erakli). În contextul acestor inscripții s-ar putea face chiar câteva îndreptări și completări. De pildă inscripția M IVSTILI SIS ar putea fi citită mai bine M. IVSTILI(us) FEC(it). Mai importantă este interpretarea care se poate da inscripției de pe ulciorul 21.1.168, fig. 135 de la Mintreching, cu inscripția ATTUSSI LAGONA AT care definește pe Atussus ca proprietar al ulciorului *(lagoena)*. Numele *lagona* apare în textul zgâriat exact ca și în celelalte texte de acest fel din Gallia, Britannia, Germania Inferior (W. Hilgers, *Lateinische Gefässnamen*, Düsseldorf, 1969, p. 17, 61—65). Este prima atestare scrisă a unui vas de acest tip din provincia Raetia, fapt care arată cât de diferită era pronunțarea populară a cuvântului *lagoena*, față de limba literară și, în același timp, cât de unitară se păstra latina populară pe o arie foarte mare. Nu mai puțin importante sunt numeroasele semne cruciforme atestate pe diferite vase (oale, pahare, farfurii) și obiecte. Pentru prima dată, fără a comenta mai mult, T.F. le numește totuși „cruci"!

Cartea lui T.F. mi-a parvenit târziu, în raport cu data apariției. Acest lucru explică de ce, în ciuda importanței, am semnalat-o atât de târziu cercetătorilor de la noi. Deși târzie, această prezentare, poate fi un îmbold pentru cercetătorii epocii romane de la noi să se aplece asupra ei, să o ia model când lucrează ceva similar și, în orice caz, atunci când caută analogii să apeleze la ea.

NICOLAE GUDEA

Fergus Millar, *The Emperor in the Roman World*, London, 1992, 673 S.

Das Werk **Der Kaiser in der römischen Welt** kann als eine Synthese der Beschäftigungen F. Millars mit dem römischen Kaisertum betrachtet werden. Die Darlegung des Werkes und die ihr zu Grunde liegende Auffassung werden dadurch leichter greifbar, daß der Verfasser sie zu Beginn erklärt. Er unterstreicht, daß er seine eigene Meinung über den Kaiser in der römischen Welt

darstellen will, und daß er nicht die Absicht hat, eine „Bibliographie des Problems" zu bieten. Ebenso macht uns Fergus Millar im Vorwort des Buches einige der Prinzipien bekannt, die ihm als Grundlage der Schöpfung dieses Werkes dienen. Zuerst zeigt er, daß jedes Sozialsystem in seinen spezifischen Grundzügen untersucht werden muß, und infolgedessen behauptet er: „der Kaiser ist, was der Kaiser tut" (S. VIII).

Die Befugnisse des Führers des römischen Staates werden also nach dem bewertet, was diese in der Tat bedeuten, und nicht nach ihrem konstitutionellen Aspekt. Diese neue Sicht über die römischen Kaiser ist m.E. merkwürdig und ich denke, daß es Fergus Millar erfolgreich gelungen ist, hinter die konstitutionelle Fassade des römischen Kaisertums zu dringen. Zweitens ist der Verfasser der Ansicht, daß die Beziehungen zwischen dem Kaiser und seinen Untertanen den wichtigsten Aspekt der Regierung darstellen. Diese Ansicht stützt sich auf Fergus Millars Meinung, daß die römischen Kaiser die Hauptbefugnisse der hellenistischen Herrscher — jene, Bitt- und Klagschriften entgegenzunehmen — übernommen hatten. Infolgedessen bildet die Rolle des Kaisers als Entgegennehmer von Bitt- und Klagschriften einen der bedeutendsten Leitfäden des Werkes, der Schritt für Schritt und von verschiedenen Standpunkten aus verfolgt wird. Das dritte im Vorwort dargelegte Prinzip ist jenes, daß für eine Quelle die Informationen, die sie enthält, wichtig sind, nicht seine Lücken; Standpunkt, der eine nicht sehr kritische Haltung den Quellen gegenüber widerspiegelt. Andererseits ist es sehr richtig, daß in der Behandlung eines Themas wie jenes Millars das Sammeln und Untersuchen aller Quellen eine äußerst schwierige Arbeit darstellt. Der Verfasser vermerkt auch von Anfang an in sehr maßvoller Weise, daß er nicht den Anspruch hat, alle in Angriff genommenen Fragen vollständig zu erläutern.

Das Werk ist in vier Teile zu insgesamt zehn Kapiteln aufgebaut. Davon bildet den ersten Teil der Prolog und den letzten der Epilog. Die von diesem Aufbau widerspiegelte Auffassung ist besonders originell und interessant. Der Prolog geht von einem konkreten Einzelfall aus: jener der von Philostratus beschriebenen Anwesenheit Mark Aurels in Sirmium. In dessen Untersuchung gelingt es dem Verfasser vorzüglich, die Grundzüge der kaiserlichen Institution festzuhalten, die er dann in den folgenden Kapiteln ausführlich behandelt. So erhebt der Aufenthalt Mark Aurels in einer Provinzstadt die Frage der kaiserlichen Residenzen, die im zweiten Kapitel untersucht werden. Hier befaßt er sich mit den verschiedenen Sitzen des Kaisers in Rom, Italien und den Provinzen und verfolgt somit die Entwicklung des Zentrums des Römischen Reiches von Rom über die Hauptstädte der Tetrarchen bis zu Konstantinopel. Ausgehend von den Begleitern Mark Aurels an die Donau erarbeitet der Verfasser das dritte Kapitel, das die Gesamtheit der kaiserlichen Umgebung behandelt, von der bewaffneten kaiserlichen Eskorte un den Freigelassenen zu Sekretären und persönlichen Freunden. Im vierten Kapitel wird mit äußerster Genauigkeit das kaiserliche Vermögen untersucht, sowohl vom Standpunkt der Einkommensquellen aus als auch von jenem des Fonds für die Liberalitätshandlungen des Kaisers. Hier betrachtet der Verfasser sehr richtig die Tatsache, daß dieses Etat nur ein Übergangsmittel von Gütern von einem Besitz in einen anderen darstellt. Den Mittelpunkt der Beschreibung des Philostratus bildet der Prozeß des Herodes Atticus und die diesbezügliche Antwort des Kaisers an die Athener. Dies sind, in der Auffassung des Autors, die wichtigsten Befugnisse des Kaisers, und er behandelt sie ausführlich im fünften Kapitel.

Der dritte Teil der Arbeit hat die Beziehungen zwischen dem Kaiser und den verschiedenen Kategorien von Untertanen zum Thema. Zunächst werden von diesem Standpunkt aus die Strukturen der Spitze der römischen sozialen Hierarchie, d.h. der Senatoren- und der Ritterstand und die priesterlichen Kollegien, untersucht. Der Verfasser geht danach zu den Beziehungen mit den wichtigsten Körperschaften des Reiches über, von der Bevölkerung Roms und von den Provinziallandtagen bis zu den religiösen und sportlichen Verbänden. Einen anderen Bereich der kaiserlichen Beziehungen bilden jene mit Privatpersonen, d.i. Bürgerrechtsverleihungen, Freilassungen von Sklaven sowie Antworten auf Bittschriften und Rechtssprechung. Im neunten Kapitel werden die Beziehungen des Kaisers mit der als Gemeinschaft angesehen christlichen Kirche behandelt, die der Autor sowohl für die Zeit der Verfolgungen als auch für jene der Konzile verfolgt.

Im Epilog — der suggestiv „Von Pompeius bis Konstantin" betitelt wird — betont der Autor den Einfluß des griechischen Orients auf die Entwicklung der Institution des Kaisertums. Dieser Einfluß äußert sich beginnend mit den Feldzügen zur Eroberung des Orients und gipfelt in der Gründung des „zweiten Rom", Konstantinopels. Der Fall des Pompejus — der, gleichsam ein Nachfolger der hellenistischen Herrscher, Konzessionen erteilt und Wohltaten verrichtet, Rhetoren anhört und Klagschriften entgegennimmt — wird sich zu einer Konstante der Art und Weise entwickeln, in der der römische Kaiser wahrgenommen wird. Der hellenistische Einfluß in der Entwicklung der kaiserlichen Institution bildet eine Konstante des Werkes, die vielleicht zu sehr hervorgehoben wird. Was jedoch hierüber dem Verfasser nicht abgesprochen werden kann ist die Tatsache, daß der Einfluß der hellenistischen Monarchien — nebst der Tradition der Institutionen Roms und den Befugnissen der Provinzstatthalter — grundlegend zur Herausbildung der kaiserlichen Macht beiträgt.

Ein anderes Kennzeichen der Arbeit ist die Methode des Verfassers, von individuellen Beispielen auszugehen, die von den antiken Autoren dargelegt werden. Dies ist zweifellos fördernd, hauptsächlich wenn man in Betracht zieht, daß der Autor die antiken Quellen und die Methode ihrer Untersuchung hervorragend beherrscht. Die Verallgemeinerung von besonderen Fällen führt jedoch manchmal zu leicht forcierten Schlußfolgerungen.

Durch die Großzügigkeit des Themas, sowie durch die Methode der Behandlung, bildet das Werk von Fergus Millar einen besonders wichtigen und grundlegenden Beitrag zum Studium der römischen Institutionen.

DAN RUSCU

Mihai Bărbulescu, *Potaissa. Studiu monografic*, Colecția „Dissertationes Musei Potaissensis", I, Turda, 1994.

Acest valoros studiu monografic înmănunchează 202 de pagini, 37 de figuri și planșe cu desene liniare alb-negru inserate în text și XVI planșe cu fotografii alb-negru la sfârșitul volumului.

Lucrarea este structurată în următoarele secțiuni: Cuprins, p. 5—6; *Cuvânt înainte*, p. 7—8; Capitolul I. *Mediul natural*, p. 9—11; Capitolul II. *Istoricul cercetărilor*, p. 13—23; Capitolul III. *Înainte de romani*, p. 25—31; Capitolul IV. *Evoluția localității*, p. 33—48; Capitolul V. *Populația*, p. 49—63; Capitolul VI. *Orașul*, p. 65—91; Capitolul VII. *Castrul legiunii a V-a Macedonica*, p. 93—103; Capitolul VIII. *Economia*, p. 105—134; Capitolul IX. *Secvențe din viața cotidiană*, p. 135—149; Capitolul X. *Viața spirituală*, p. 151—172; Capitolul XI. *Sfârșitul orașului roman*, p. 173—183; Abrevieri, p. 185—186; Localizarea materialului arheologic ilustrat, p. 181; *Potaissa — Étude monographique (Résumé)*, p. 189—202.

Profesor la Universitatea napocensă, valoros cercetător, cu vechi „state de serviciu" în arheologia clasică, conducător de peste două decenii al șantierului castrului legiunii a V-a Macedonica de la Turda, dr. Mihai Bărbulescu și-a identificat numele cu studierea importantului centru urban al Daciei, orașul Potaissa. Apariția prezentei monografii, deci, nu poate surprinde pe specialiști. Ba mai mult chiar, volumul de față accede spre întregirea imaginii altei interesante lucrări a autorului, apărută destul de recent, și care tratează problematica castrului legionar amintit.

Importanța cunoașterii vieții urbane potaissense, în contextul istoriei provinciei noastre traiane, rezultă și din mărturisirea de credință a lui Mihai Bărbulescu: „Douăzeci de ani de cercetări la Potaissa ne-au condus spre studiul de față ... Fără a anticipa asupra locului Potaissei printre celelalte orașe din Dacia, asupra aspectelor care o individualizează ... și fără a fi partizanii clasamentelor de felul „cel mai, cea mai", ne rezumăm aici la a spune că din punct de vedere teritorial, demografic, al forței militare, al ponderii economice și al valorii creațiilor spirituale — într-un cuvânt, al încărcăturii de civilizație romană și al posibilităților virtuale de mare focar de răspândire a romanității — Potaissa vine în importanță după Apulum și Ulpia Traiana Sarmizegetusa. O monografie de acest gen nu credem că trebuie să inventarieze depozitele unui muzeu, ci să încerce o re-

constituire istorică, limpede delimitată temporal și spațial: viața romană într-un oraș de provincie, cu optsprezece secole în urmă" („Cuvânt înainte", p. 8).

După descrierea cadrului natural în care a luat naștere și s-a dezvoltat orașul (Capitolul I), a secțiunii referitoare la istoricul cercetărilor ruinelor Potaissei, care „de mai bine de patru veacuri ... au atras atenția cărturarilor, călătorilor și anticarilor" (Capitolul II, p. 13) și a celui referitor la urmele umane de viață din zonă, premergătoare cuceririi romane (de la paleolitic la epoca dacică — Capitolul III), monografia își propune să abordeze subiectul major. Astfel, se are în vedere evoluția localității romane în prima jumătate a secolului al II-lea p.Ch., evenimentul de seamă al instalării aici a legiunii a V-a Macedonica, ridicarea așezării la rangul de *Municipium Septimium Potaissense*, transformarea ei în *colonia* — interesantă este discuția privitoare la dualitatea urbană—, organizarea orașului (Capitolul IV). Partea care se ocupă de populație (Capitolul V) vorbește despre documentele epigrafice privind locuitorii așezării, onomastică (se cunosc nume romano-italice, grecești, illirice, traco-getice, orientale, africane, celtice), apoi diferențierea categoriilor sociale (autohtoni și coloniști), numărul populației centrului urban (după estimările cercetătorului clujean, aproximativ 20 000—25 000 de locuitori), speranța de viață, societatea și ierarhia sa. Următorul capitol (al șaselea) tratează problematici legate de planimetria orașului (lucrări publice, zone rezidențiale, arhitectura, necropolele). O importanță cuvenită se acordă secțiunii monografiei care se referă la impozantul castru legionar și ce a însemnat pentru dezvoltarea orașului aducerea aici a legiunii a V-a Macedonica (Capitolul VII). Ramurile economiei potaissense (producția meșteșugărească, constând din exploatarea și prelucrarea pietrei, extragerea sării, materialele tegulare, zidăritul, prelucrarea lemnului și a osului, metalurgia, ceramica, sticlăria, apoi agricultura cu anexele sale și teritoriul rural, comerțul cu relațiile comerciale externe, circulația monetară — important este tabelul referitor la aceasta) fac obiectul capitolului VIII. Urmează secvențe din viața cotidiană (locuința și alimentația, vestimentația, îngrijirea corpului și a sănătății — Capitolul IX), analiza vieții spirituale (limba și scrierea, arta, religiile: cultele greco-romane, mithraismul, cele siropalmyriene, microasiatice, egiptene, cele thraco-moesice, nord-vest africane, celto-germanice), apoi credințele și practicile funerare, ultimii păgâni, primii creștini (Capitolul X). În sfârșit, capitolul XI prezintă sfârșitul orașului roman și viețuirea pe aceste meleaguri până în zorii evului de mijloc.

Valorosul studiu monografic, conceput acribic și având un stil deosebit de fluent (caracteristic autorului), beneficiază și de un bogat aparat critic judicios alcătuit (numeroase note, o amplă bibliografie și ilustrație sugestivă).

Cu această ocazie, socotesc un nimerit prilej de a saluta o nouă colecție istorică apărută în circuitul editorial, și anume: „Dissertationes Musei Potaissensis", aparținând Muzeului de Istorie Turda, prezenta monografie fiind primul număr al acesteia.

În încheiere, recomand cu căldură ca importantul volum al prietenului și colegului Mihai Bărbulescu să fie lecturat deopotrivă de specialiști și de cititorii dornici de a cunoaște istoria antică a Daciei.

CONSTANTIN POP

Sever Dumitrașcu, *Biharia. Săpături arheologice (1973—1980). I.* (269 p.+124 fig.+ 127 planșe), Oradea, 1994.

Volumul, având-l ca autor pe S. Dumitrașcu, prezintă complexele și materialul arheologic descoperit în cursul celor zece campanii de săpături efectuate de autor în așezarea de la Biharia, acest demers înscriindu-se în eforturile arheologilor români de a edita monografii arheologice.

Cartea este structurată în șase capitole mari, cu o prefață și un rezumat în limba engleză, având de asemenea și o consistentă parte ilustrativă.

În primul capitol este reliefată importanța așezării de la Biharia, în studiul epocilor antică, prefeudală și feudalism timpuriu de pe teritoriul României. Preia termenul de așezare rurală pentru Biharia, valabil însă în cazul de față doar începând cu secolul al IV-lea p.Ch., și pledează în favoarea studierii în ansamblu a unei astfel de așezări.

Cadrul geografic al așezării de la Biharia este tratat în capitolul al II-lea. Este remarcat faptul că Biharia este așezată într-o zonă propice dezvoltării unor îndeletniciri economice precum agricultura, creșterea animalelor, prelucrarea lemnului, pescuitul.

Istoricul investigațiilor în cetatea Bihariei sau în imediata sa apropiere, precum și referirile istoriografice privind fortificația sau obiectele descoperite aici, sunt amplu discutate de autor în capitolul al III-lea. Săpăturile arheologice făcute la Biharia, până la cele conduse de S. Dumitrașcu, au reușit numai într-o mică măsură să rezolve problemele complexe pe care le ridică așezarea, creând însă premisele unei abordări nuanțate a sitului arheologic.

Cercetările întreprinse de autorul lucrării în așezarea de la Biharia sunt prezentate în detaliu în capitolul al IV-lea. Au fost efectuate zece campanii între anii 1973—1980, săpăturile având un caracter de salvare. Acestea s-au concentrat în trei puncte topografice distincte: a) incinta cetății; b) partea de stațiune de la sud de cetate; c) partea de stațiune de la nord de cetate. Ultimele două zone comportă o subîmpărțire de puncte, acest lucru făcându-se în funcție de terminologia locului din perioada contemporană. Ne sunt prezentate pe larg secțiunile, suprafețele, stratigrafia punctelor investigate, precum și complexele arheologice descoperite.

Rezultatele obținute în urma săpăturilor sunt analizate amănunțit în capitolul al V-lea, descoperirile fiind abordate cronologic, pentru fiecare perioadă sau etapă istorică autorul căutând să ofere cele mai bune analogii. Important de reținut este faptul că, pe lângă încadrarea cronologică, S. Dumitrașcu propune și o încadrare etno-culturală a materialului descoperit. Sunt semnalate mai multe nivele de locuire aparținând perioadei neoliticului, epocii bronzului și a fierului, precum și secolelor II—XIII, fapt care atestă o locuire neîntreruptă a zonei. Acestea apar cu mai mare sau mai mică intensitate în toate punctele secționate, materialele descoperîte constând în principal din ceramică, dar și obiecte din silex, bronz, fier, os, precum și locuințe, unele adevărate ateliere meșteșugărești, cuptoare pentru ars ceramică și morminte.

Materialele datate în neoliticul mijlociu, descoperite la Biharia, sunt incluse în grupul Ceșmeu, idee avansată și argumentată de autor. Până la noi descoperiri nu se poate stabili cu precizie dacă este vorba de o așezare neolitică întinsă sau de mutarea așezării în diferite locuri ale sitului de la Biharia. Perioada de trecere de la neolitic la prima epocă a metalelor este reprezentată de ceramică de tip Baden.

Epoca bronzului este bine conturată în situl de la Biharia. De altfel, descoperirile de aici, împreună cu altele din nord-vestul României, conturează o cultură denumită de autor „Cultura Biharia" ce se încadrează în Br CD — Ha A_1. O situație identică în ceea ce privește materialul o întâlnim și pentru perioada hallstattiană, acestea găsindu-și analogii în numeroase așezări încadrate cronologic și cultural în perioada sus amintită.

Cea de a doua vârstă a fierului „La Tène" este atestată la Biharia prin două tipuri de descoperiri, daco-getice și celtice, fiind surprinsă o întrepătrundere a celor două elemente.

Numeroase și interesante sunt și descoperirile datate în secolele II—III. Merită a fi remarcată în primul rând dezvelirea unui număr de 38 de gropi în punctul Grădina SA Baraj, interpretate de autor ca morminte de incinerație sau complexe de cult. Pentru a-și susține punctul de vedere autorul discută situația stratigrafică și conținutul gropilor, apelând și la analogiile din domeniu.

O altă idee care trebuie reținută se referă la materialul ceramic datat în același interval de timp. Este vorba despre ceramica cu motive lustruite. Autorul afirmă despre acestea că „nu trebuie considerată ca o inovație a secolelor IV—V" și, de asemenea, „originea acestei ceramici nu trebuie căutată cu exclusivitate sau numai în atelierele de producție a germanilor vechi, ea fiind produsă și folosită în lumea dacilor liberi din Crișana cu mult înainte de pătrunderea aici a neamurilor germanice". Se face constatarea că acest tip ceramic, prezent la Biharia în secolele II—III, a fost produs încă de la sfârșitul perioadei hallstattiene și apoi în atelierele din epoca „La Tène", cu care dacii au avut un contact anterior celui avut cu neamurile germanice.

Descoperirile datate în secolele IV—VI au fost încadrate în două grupe etnoculturale: a) populația daco-romană; b) populații migratoare. Distincția a avut la

bază în special materialul ceramic, dar și alte elemente: obiecte din os sau fier. Ceramica de tipul cenușie sau neagră-zgrunțuroasă lucrată la roată este atribuită daco-romanilor. Este preponderentă cantitativ nu numai la Biharia ci și în alte situri din țara noastră datate în secolele V—VI. Este susținută ideea că aceasta este un produs al comunităților autohtone, originea găsindu-se în atelierele locale din secolele II—III de pe teritoriul României. Formele de vase întâlnite continuă de asemenea olăria întâlnită în secolele amintite. Populațiile migratoare sunt atestate la Biharia, în secolele IV—VI, de trei morminte atribuite elementelor huno-sarmato-germanice și ceramică gepidică.

Prezența populației autohtone este atestată și pentru secolele VII—X. Merită a fi menționate descoperirea unei construcții absidale și a unor morminte de înhumație descoperite în incinta cetății, datate însă extrem de larg, secolele VII—IX, din lipsa unor elemente cu putere de încadrare cronologică mai mare. Alături de această populație, întâlnim și elemente slave sau slavo-avare, autorul apreciind că în descoperirile de la Biharia se observă influențele pe care le suferă aceste elemente, venite din partea „romanicilor".

Secolele X—XIII prezintă două nivele de locuire. Primul, datat în secolele IX/X—XI, este lipsit de elemente tipice populațiilor maghiare sau turce, precum oala cu gât canelat (de tip Horezu), pinteni cu spin romboidal sau cazanul de lut, fapt care îl face pe autor să atribuie locuințele și materialele descoperite populației românești. Același raționament este folosit și pentru complexele și materialele încadrate în secolele XI—XIII. Desigur, atribuirile etnice propuse de autor pentru secolele X—XIII sunt lăudabile, în efortul de a rezolva unele probleme de ordin istoric. Trebuie observat, însă, faptul că această delimitare a fost făcută fortuit, săpăturile de la Biharia având un caracter de salvare. Multe piese oferă doar o posibilitate de datare mai exactă, fără însă a se preta și la o atribuire etnică.

Seria descoperirilor este încheiată cu materiale databile în perioada de început a comitatului Bihor. De altfel, acestea sunt doar amintite, pentru a reliefa faptul că așezarea de la Biharia își continuă existența și în secolul al XIV-lea.

În ultimul capitol al volumului, S. Dumitrașcu discută descoperirile de la Biharia din perspectivă istorică, integrându-le în problematica arheologică a diferitelor perioade istorice. Accentul cade și de această dată pe problematica deosebirilor etnice, propuse de autor în capitolul anterior. O listă de lucrări care fac referire la situl de la Biharia și un rezumat consistent în limba engleză încheie volumul. Partea ilustrativă a volumului, extrem de bogată, cuprinde hărți, planuri ale săpăturilor, ale complexelor cercetate, fotografii, precum și desene ale materialului descoperit.

Nu putem aprecia decât pozitiv efortul cercetătorului orădean de a reda cât mai exact realitățile descoperite la Biharia, scoase la iveală în cursul celor zece campanii efectuate. Cartea aduce un plus de informație în literatura de specialitate, constituindu-se într-un veritabil instrument de lucru pentru abordarea problemelor arheologico-istorice ale diferitelor perioade de timp. Rămân însă o serie de probleme nerezolvate în ceea ce privește situl de la Biharia, referitoare la tipul de fortificație, fazele de construcție, încadrarea cronologică precisă a acesteia, toate constituind un deziderat al viitoarelor cercetări.

CĂLIN COSMA

AL XIII-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ARHEOLOGIE CREȘTINĂ

Această prestigioasă reuniune academică a avut loc între 25 septembrie și 1 octombrie 1994. Gazdă i-a fost tânăra republică Croația — lucrările au avut loc întâi la Split (primele trei zile), apoi la Poreč în peninsula Istria. Și nu întâmplător: coasta Dalmației este foarte bogată în vestigii arheologice din primele secole creștine, iar în orașul Split s-a ținut — exact cu 100 de ani în urmă — chiar primul congres internațional de acest fel. Alături de Academia Croată și de Universitățile din Zagreb, Zadar și Split, rolul cel mai dificil a revenit colectivului de specialiști ai Muzeului Arheologic din Split condus de dr. Emilio Marin (se-

cretarul Comitetului de organizare). Acțiunea s-a desfășurat sub înaltul patronaj al autorităților croate și al Comitetului de promovare a acestor congrese internaționale — cu sediul la Roma (președinte prof. monsenior Patrick Saint-Roch).

Trebuie spus că arheologia creștină s-a definit mai târziu ca specialitate aparte, printr-o desprindere adeseori anevoioasă de arheologia clasică ori de istoria artei. Astăzi, deși există unele institute de specialitate foarte renumite (Roma, Bonn, Viena, Paris, Atena etc.), nu s-a format încă nici o asociație academică de profil; singurul for internațional pentru corelarea și contactul specialiștilor cu asemenea preocupări rămâne Comitetul de la Roma, pomenit mai sus. Se înțelege așadar că reuniunile de acest fel capătă o importanță cu totul deosebită.

Participarea a fost numeroasă — cam 300 de persoane. S-au reunit, alături de foarte mulți cărturari și istorici din țara gazdă, îndeosebi specialiști ai domeniului din Europa; reprezentarea nord-americană a fost bună (peste 20 persoane), în timp ce prezențele din Asia și Africa au fost mai mult simbolice. Totuși, remarcăm existența unor preocupări de istorie a creștinismului vechi în țări ca Tunisia, Egipt, Israel, Iordania, Liban, India, Japonia. În general, numărul cel mai mare l-au oferit țările vest-mediteraniene, îndeosebi Italia. Au apărut însă și reprezentanți ai tuturor țărilor balcanice (cu excepția Serbiei), precum și ai celor mai multe țări est-europene[1]. Trebuie spus că participarea acestora a fost redusă din motive financiare; atâta cât a fost, ea s-a datorat generozității țării gazdă și sponsorizării din partea Fundației Soros pentru o Societate Deschisă. Cu acest ultim corectiv, spectrul participărilor reflectă destul de bine nivelul de preocupare și interes pentru domeniu. Alături de nume mari ale specialității (J. Engemann, F. Guidobaldi, A. Nestori, V. Saxer, Cecille Morrisson, Cyrill Mango, J. Arce Martinez etc.), au apărut numeroși cercetători aflați în plină maturitate precum și numeroși tineri — fapt ce promite un bun viitor.

Lucrările s-au desfășurat în câteva ședințe plenare și pe secții. O ședință specială a fost consacrată vieții și operei marelui G. B. de Rossi, părintele arheologiei creștine, de la al cărui deces tocmai se împlinea un secol[2]. O altă ședință plenară a fost consacrată aniversării primului Congres internațional de arheologie creștină[3]. În general, ședințele din plen au fost dedicate unor teme majore (tranziția de la păgânism la creștinism, relațiile cu Islamul, epoca lui Iustinian, arta secolelor VI—VIII etc.), în timp ce lucrările pe secții s-au grupat mai strâns — tematic și cronologic[4]. Funcționarea lor paralelă făcea opțiunile dificile. Limbile de lucru au fost engleza, franceza, germana, italiana și croata; comunicarea s-a desfășurat în condiții foarte bune[5]. O excelentă expoziție de carte a însoțit lucrările Congresului pe toată durata lor; alături de variate lucrări apărute peste tot în lumea civilizată, unele fiind apariții de ultimă oră, s-au impus atenției numeroasele contribuții din Croația — tipărite în general în condiții grafice excelente.

Lucrările prezentate, îndeobște de foarte bună calitate, au ilustrat sugestiv atât nivelul de dezvoltare al arheologiei creștine astăzi, cât și sfera de interese a specialiștilor, felul cum văd ei înșiși propriul lor domeniu de activitate. Atenția cea mai mare a rămas concentrată asupra arhitecturii și monumentelor artei

---

[1] Puțini specialiști prezenți din Polonia (2), Rusia (2), Cehia (1), Ungaria (3), România (5), Albania (5), Bosnia (4). Echipe mai numeroase au sosit din Bulgaria și Macedonia. Remarcăm absența Slovaciei, Ucrainei, Bielorusiei, a țărilor baltice și a celor caucaziene.

[2] Opera lui G. B. de Rossi își păstrează actualitatea. La congres a fost lansat volumul cu descoperirile mărunte ale marelui arheolog din catacombele romane, publicate abia acum de L. Vattuone.

[3] Actele acestuia, editate la Split în 1894, au revăzut acum lumina tiparului (în reproducere anastatică).

[4] Au existat secții speciale, de câte o după-amiază, pentru teme ca: „Arheologia creștină în sud-estul Europei", „Urbanism și reședințe episcopale", „Fortificații", „Biserici, mănăstiri și cimitire", „Sculptură, pictură, mozaic", „Arte minore și numismatică", „Epigrafie și onomastică".

[5] Organizatorii au asigurat traducerea la cască, dar numai pentru comunicările susținute în plen. Însă limba slavă veche era desigur cunoscută de majoritatea participanților la lucrările pe secții.

majore, în timp ce „descoperirile mărunte" constituie în prea mică măsură obiect de investigație[6]. Apoi, din punct de vedere cronologic, imensa majoritate a contribuțiilor s-a axat pe epoca bizantină timpurie (sec. IV—VII); n-au lipsit materiale referitoare la perioada imediat următoare (până în sec. X—XI), în schimb preocupările pentru manifestări creștine anterioare lui Constantin cel Mare au fost practic absente[7]. Se poate vedea că, pentru majoritatea specialiștilor, „arheologia creștină" începe abia cu recunoașterea oficială a religiei creștine, ceea ce nu este tocmai corect. Dar faptul se poate explica, dacă ne gândim la abundența și calitatea vestigiilor cu începere din secolul IV p.Ch., vestigii oricum insuficient studiate încă. Principalele progrese ale arheologiei creștine s-au putut sesiza în mai buna corelare dintre datele oferite de săpăturile arheologice și cele rezultate din studiul morfologic al monumentelor majore; valorificarea completă a artefactelor uzuale rămâne încă deficitară. În schimb, interpretarea izvoarelor scrise cunoaște o evidentă perfecționare și aprofundare.

Congresul a cuprins și prezentarea unor monumente reprezentative pentru perioada studiată. La Split s-au vizitat palatul lui Dioclețian, zidul orașului din antichitatea târzie, necropola veche creștină, Muzeul Națiunii Croate[8] și Muzeul Arheologic. Pe insula Brać din vecinătate, congresiștii au putut admira vestigiile a numeroase biserici și mănăstiri anterioare anului 1000. S-au mai vizitat „basilica lui Eufrasius" din Poreć[9], muzeul local și insula Brioni (cu vestigii romane, bizantine și medievale timpurii). Atât lucrările prezentate cât și obiectivele cunoscute nemijlocit devin pentru participanți — specialiști sau simpli amatori — un eminent „curs de specialitate".

Gazdele și-au făcut cu prisosință datoria, asigurând condiții demne de invidiat. Atmosfera lucrărilor, caldă și deschisă, a facilitat un adevărat dialog științific fertil, care se cere continuat. Pentru toți participanții, această întâlnire a marcat un moment de vârf, un bun bilanț al nivelului actual și o viziune asupra perspectivelor. Avântul preocupărilor de specialitate în numeroase țări, îndeosebi reluarea oficială a acestor cercetări în Europa răsăriteană, fundamentează speranțe optime pentru această ramură a istoriei vechi — componentă importantă a culturii europene.

RADU ARDEVAN

[6] O singură comunicare despre ceramica secolelor VI—VII (J. Hayes) și câteva despre descoperirile arheologice mărunte — în Britannia (M. J. Jones), Sardinia (P. G. Spanu), Macedonia (I. Gorgievska), Ungaria (T. Vida). Mai putem cita câteva contribuții despre anumite categorii de artefacte (sticlă, fibule, monede).

[7] Comunicarea noastră (despre două piese paleocreștine din castrul roman de la Gherla) a rămas absolut singulară.

[8] Cuprinde practic istoria țării începând cu evul mediu timpuriu (sec. VII) și cu apariția croaților la Marea Adriatică. Distrus în timpul luptelor din 1992, a fost complet refăcut și redeschis festiv cu ocazia acestui congres.

[9] Datează din epoca lui Iustinian; de atunci și până astăzi, neîntrerupt, îndeplinește funcția de catedrală a orașului. Păstrează frumoase mozaicuri din secolul VI.